

ATAERKİLLİK KAVRAMIYLA İLGİLİ SOSYOLOJİK TARTIŞMALAR

Gülşay ARIKAN*

GİRİŞ

Siyasal kurumlar güç ilişkileri itibarıyla ekonomik kurumlar zenginlik veya sınıf itibarıyla incelenir. Aynı nedenle yaş ve cinsiyet farklılıkları aileye özgüdür ve ailenin incelenmesiyle kolaylıkla anlaşılır kılınabilirler. Aile, kuşakların bir diğeriyle doğrudan karşı karşıya geldiği ve iki cinsiyetin farklılıklarını ve güç ilişkilerini tanımladıkları toplumsal bir alandır. Kuşkusuz yaş ve cinsiyet toplumsal işaretler olarak bütün kurumlarda mevcuttur. Ancak aile bunları eşine az rastlanır bir ölçüde içerir, oluşturur ve gerçekleştirir.

Aile içinde çocuklar bir dereceye kadar yetişkin otoritesine maruz kalmalıdır. Çünkü (1), çocuklar kendi seçimleri olmayan ve toplumsallaşmaları gereken bir dünyaya gelmişlerdir. (2) Çocuklar yetişkinlerle etkileşimde bulunur ve yetiştirirken, yetişkinler kadar bu dünyanın bilgisine veya bilincine sahip olamazlar. (3) Çocukların biyolojik olarak yetişkinlere bağımlı olması sözkonusudur. (Poster 1990:182) Aynı biçimde kadınlar da aile içinde kimi zaman yaş, çoğunlukla da cinsiyet hiyerarşileri ve yine sıklıkla ekonomik nedenlerle-kendisinin ve çocuklarının geleceğini garanti altına almak için-erkeğe bağımlı olmak durumundadırlar. Ancak bu bağımlılığın mutlaka egemenliğe yol açmaması gerekir, ne var ki bu sık sık gerçekleşir. "Aile yapıları değişen derecelerde baskıcıdır; her zaman egemenliği içermişlerdir. Ancak, öykünün çatışma anları da vardır. Kadınlar ve çocuklar aşağı rollerini her zaman sessizce ve itaatkar olarak içselleştirmemişlerdir, insan özneleriyle ilgilendiğinde egemenliği olduğu yerde direnmenin de olduğu varsayılabilir." (Poster 1990:195)

Aile hayatı ideolojisi, eşleri topluluktan gelen gerekli destekten

(*). Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı.

yoksun bırakmakta ve kadınları ev işine zincirlemektedir. Başka bir deyişle Batı toplumunun son iki yüzyıldır kadınların ekonomiye katılma fırsatlarını sınırlamak üzere işleyen "annelik sevgisi ideolojisi"ni kadınlara kabul ettirmesiyle birlikte; onlar kendi ihtiyaçlarından vazgeçerek çocuklarına hizmet etmeye zorlanmakta; aynı zamanda bu durum erkeklerin, çocuk yetiştirme işinin insanileştirici etkinliğine katılma heveslerini kırmakta ve çocukları zorla içeri sızan bir otorite örüntüsüyle karşı karşıya bırakmaktadır. Öte yandan "annelik sevgisi ideolojisi" kadınların üremeyle ilgili görevlerini tamamladıktan sonra meslek ve iş kariyerlerinde erkeklerle eşit olarak rekabet edememeleri sonucunu da getirmiştir (Poster 1990 : 234).

Illich'e göre, kadınların erkeklerle ekonomik eşitliğe sahip olduğu hiçbir sanayi toplumu yoktur. Kadınlar, İktisadın ölçüye vurduğu herşeyin daha azını elde ederler (Illich 1992 : 11).

Ataerkillik, erkeklerarası sosyal ilişkileri belirleyen maddi bir temeli olan hiyerarşik düşünce yapısı ile oluşmuş, "kadınlar üzerinde ege-menlik kurma biçimi" olarak adlandırılmaktadır (Hartmann 1981a:15). Çünkü bugünkü erkek baskınlığı "baba kuralları"nın ötesindedir. Artık bu baskın olma; koca kuralları, erkek patron kuralları, birçok sosyal kurumdaki yönetici erkek kuralları ve ekonomik, politik kuralları da içermektedir. Walby'e göre; "ataerkil sistem tarafından yaratılan altı temel ataerkil yapı vardır: Üretimdeki ataerkil tarz, ödemedeki ataerkil ilişkiler; yönetimdeki ataerkil ilişkiler; din, medya, eğitim gibi kültürel kurumlardaki ataerkil ilişkiler" Bu konuları Walby ayrıntılı bir biçimde işlemiştir (Walby 1989: 213-34).

Ataerkil ideolojinin etkisini Parsons'ın aile teorisi'nde de görmekteyiz; Parsons'ın aile teorisi, kadınları kesinlikle aile yapısı içine yerleştirir ve onların işgücündeki rollerini hesaba katmaz. Kadınların öncelikli görevi, ailedeki dengeyi korumaktır; ancak bu şekilde toplumun her tarafında denge sağlanabilir. Parsons'a göre, kadın işgücünde sadece yardımcı olarak gözönünde bulundurulabilir. Aynı şekilde Barron ve Norris'in "ikili çalışma alanı kuramında; kadının kabul edilmiş olan özgüllüğü, onun ücretinin ekonomik rolü ve evdeki çalışması özellikle dikkate alınmamıştır. Kadınların çalışmaları durumunda gerçek odak noktası; niteliksiz, düşük ücretli, ikincil iş alanlarındaki güvenliksiz işlerde yoğunlaşmalarıdır (Beechey 1978:155).

Ataerkil mekanizmaların ekonominin birçok kesiminde yerlerini

almış olmaları nedeniyle; örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınlar kredi ve borç almada iş için eşit olarak rekabet etmede ve diğer alanlarda ekonomik kurumlar tarafından şiddetli bir şekilde engellenmiştir. Görüldüğü gibi kapitalist üretim biçimindeki ataerkil ideolojinin fonksiyonları işteki cinsiyet ayrımını ortaya çıkarmaktadır.

Ataerkil ideolojide evde kendi başına kalmak kadının kaderidir. Bu kez aileyle toplum elele cinsel hiyerarşiyi yaratmıştır. Kadın hareketi, kadının aileyle sınırlandırılmasını sorgulayarak ekonomik eşitsizliğe meydan okumaya başlamıştır. Bu durumda eşitlikçi bir hareket aile bağlamında başlamış ve ekonomiyi etkileyip yenileştirmeye yönelmiştir (Poster 1990:194).

Kadın hareketi geç kapitalizmin aile üzerinde konumlandığı baskılara karşı bir tepki olarak görülebilir. Genelde kadınları eve ve erkeklere boyun eymeyle sınırlandıran geleneksel cinsel rol farklılaşması biçimlerine karşı koyan kadınlar, eşit ücretle çalışmak için eşit imkan talebinde bulunmaya başladılar. Bu tür bir talep, özellikle evde ataerkilliğe gözdağı vermektedir. Kapitalizmin genelde kadınlara erkeklerle eşit bir temelde iş sağlayarak da sürebileceği varsayıldığında, burjuva ailesi muhtemelen cinsel rol farklılaşmasına yönelik bir tehdit karşısında varlığını sürdürmeyecektir. Feminist hareket, kadının evdeki rolünün temel öğelerine meydan okumuştur. Ondokuzuncu yüzyıl burjuvazisinde kadınlar cinsiyetsiz olarak düşünülmüyordu (Poster 1990:229); - Türkiye'de de Cumhuriyetin ilanından sonra çalışma hayatına giren kadınların cinsiyetsiz oldukları varsayılmış ve onlardan o şekilde davranımları beklenmiştir. - şimdi feministler, tıbbi düşüncenin desteğiyle kadınların erkeklerinki kadar derin cinsel dürtüleri olduğunu ileri sürmektedirler. Ondokuzuncu yüzyılda saygın burjuva kadınları, politikadan ve işten kaçınıyorlardı; bu tür suskunluk, şimdi kuşkuyla karşılanmaktadır. Ondokuzuncu yüzyılda aile yaşamının sükuneti ve çocuğa yönelik ilgi; kadınların sorumluluğu altındaydı; şimdi ise bunlar artan bir şekilde her iki eşinde görevi olarak düşünülmektedir. Erkeklerin ev işini ve çocuk bakımını kadınlarla paylaşması, ataerkilliğin önemli mekânizmalarına gözdağı vermektedir (Poster 1990 : 229).

Çalışmamız "ataerkillik kavramının ortaya çıkışı"; "ataerkillik kavramı üzerine sosyolojik tartışmalar", "ataerkillik ve kapitalizm"; "ataerkillik ve kapitalizmin ötesinde" ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

ATAERKİLLİK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Ataerkil toplum düzeninin, arkeolojik verilere göre neolitik toplumda kültürel döneme, "uygarlığa" ilk geçişin gerçekleştiği eski mezopotamya'da kent devletlerinin ortaya çıkışı ile birlikte görülen bir olgu olduğu bilinmektedir.

Yazının keşfedilmesi de İ.Ö. 3500 ile 3000 yılları arasında mezopotamya'da ilk kentsel toplulukların ortaya çıkması ve bunların giderek kent devletlerine dönüşmesiyle aynı zamana rastlar. Kent devletlerinin gelişmesi, bunların kendi aralarında egemenlik mücadelelerine ve askeri rekabetin önem kazanmasına yol açtı. Bu ise karşılığında askerlerin ve kayıt tutma bilgisini tekellerinde tutan tapınak rahiplerinin mülk sahibi sınıfları oluşturduğu bir sınıflı toplumun doğmasını sağladı (Berktaş 1996:81).

Mülkiyetin miras yoluyla babadan oğula geçmesini güvence altına alan ve dolayısıyla kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere veren ataerkil aile kurumlaştı, yasalara geçirildi ve devlet güvencesine kavuşturuldu. Başka bir deyişle; ataerkil ailede mülkiyetin korunması açısından kadınların ve özellikle kadın bedeninin denetlenmesi gereği vardır. Bu çerçevede içinde, kadınların cinselliği erkeklerin; öncelikle babanın, sonra da kocanın malı olarak belirlendi ve kadının cinsel "saflığı" (özellikle bekaret) üzerinde pazarlık yapılabilecek bir ekonomik değere dönüştü. Bu durum fahişeliğin ortaya çıkmasına ve böylece, cinselliği ve doğurganlığı yalnızca bir tek erkeğe ait olan "saygın" kadın ile cinselliği" herkese, ait olan fahişe arasında keskin bir ayrımın doğmasına yolaçtı (Berktaş 1996:81).

Kent toplumunun giderek karmaşıklaşması ve uzmanlaşması, bu arada zanaatkarlar ile tarım emekçilerinin nüfusunun artması, kadınların çahşan sınıflardan önemli ölçüde dışlanmalarını ve böylece stütülerinin daha da düşmesini getirdi. Mesleklerden dışlanma ise, kadınların ekonomiye olan katkılarını azaltarak ikincil konumlarını pekiştirdi (Berktaş 1996 : 81).

Mezopotamya'da kent devletleri arasındaki mücadeleler sonucu bir kentin yerine diğeri egemen oldukça ve erkek egemenliği iyice kurumlaşmaya başladıkça, ataerkil aileyle ilişkili yasalar da değişti ve giderek kadınlar açısından daha baskıcı ve sınırlayıcı bir nitelik kazandı. Kent devletleri boyunca Mezopotamya'da iktidar ve otoritenin kaynağı baba ve kocaydı; kadınlar ve çocuklar bu mutlak otoriteye itaat etmekle yükümlüydüler. İ.Ö. 3 bin yılın ortalarından kalma bir

metinde aile reisinin karısını ve çocuklarını borç karşılığı rehin ve rebildiği, eğer borcunu ödemezse, onların borç köleleri haline getirildiği belirtilmekteydi. Üstelik erkek cezalandırılmak konusunda da karısını ve çocuklarını kendi yerine kullanma hakkına sahipti (Berk-tay 1996:81-82).

Mezopotamya'da ataerkilliğin kurumlaşmasıyla birlikte kadınların örtünmesi uygulaması da özellikle üst sınıflar arasında yaygınlık kazandı. Ancak Lerner, peçenin yalnızca yüksek sınıflara özgü bir simge olarak kalmayıp, daha önemlisi herkesin (bütün erkeklerin) kullanımına açık olan kadınlar ile, yalnızca tek bir erkeğin kullanımına açık ve onun "koruması" altında olan "saygın" kadınları birbirinden ayırmaya olanak verdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda kadınların "saygın" olan ve olmayan diye bölünmesinin ataerkil sistemin yürütülmesi açısından ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmakta; ayrıca kadınların sınıfsal hiyerarşi içindeki yerlerinin, onları koruyan erkeğin konumuna ve kendi cinsel faaliyetlerine bağlı olduğu görülmektedir. Oysa erkeklerin sınıfsal hiyerarşideki konumları, çalıştıkları işe üretime olan ilişkilerine bağlıdır (Berk-tay 1996:83).

Ataerkilliğin başlangıcı farklı düşünürler tarafından değişik biçimlerde ele alınmıştır. Örneğin Engels, 1844 yılında Lewis Henry Morgan'ın evrimci antropolojisine, Johann Bachofen'in mitler aracılığıyla yaptığı anaerkillik yorumuna ve kendisinin kurgusal düşüncelerine dayanan "Ailenin, Özel Mülkiyetin ve devletin kökeni" adlı kitabını yazmıştır. O, kitabında ailenin bugünkü biçiminin birçok sosyal yorumcunun öngördüğü türde ebedi ve doğal olmadığı sonucuna varmıştır. Engels, ailenin incelenmesi gereken uzun ve önemli bir tarihe sahip olduğunu ileri sürüyordu. Bu tarih, ataerkillikle tek eşliliğin sınırlılığını ve benzer toplumsal biçimlerin üretim tarzındaki kaçınılmaz gelişmelere bağlı olduğunu kanıtlıyordu. O'na göre bu tarihte sorgulanması gereken, evrim sürecinin özgül bir aşamasında kadına boyun eğdirilmesi ve ataerkilliğin özel mülkiyetin kökeniyle olan bağlantısıydı (Poster 1989 : 76).

Engels, aile tarihindeki önemli aşamaların insanların yazılı belgeleri tutmaya başlamalarından çok önce gerçekleştiğini yazıyordu. "yabanlık" döneminde grup evliliği hakim görünümdeyken, "barbarlık" aşaması boyunca bir çeşit eşleşme yaygınlaşmıştı. Değişimin odak noktası ise, "uygarlığın" başlangıcıyla olmuştu: mülkiyet ilişkilerindeki değişimler modern tekeşliğe veya Engels'in liberal tutumlarla anlaşma içinde "en büyük ahlaki ilerleme" olarak gördüğü "bireysel cinsel aşk'a

yol açtı. Aynı şekilde Engels, Victoria Çağı'nın kadınları arasında da yaygın olan aynı ahlaki güdülerle tekeşliliği arzuladıklarını öne sürüyordu.

O'nun tekeşliliğe yönelik bir değişimi erkeklerin değil de kadınların başlatmış olmasını öne sürmesinin nedeni basitti: O'na göre, tekeşliliğe doğru "ilerleme" hiçbir durumda "erkekler"den kaynaklanamazdı, çünkü erkekler gerçek grup evliliğinin zevklerini bugün bile terketmemişlerdir. Ancak kadınların eş evliliğen geçmeleriyle birlikte erkekler yalnız kadınlar için geçerli olsa bile kesin tekeşliliği uygulamaya koydular.

Engels'in kurgulamalarında "eşleşme" iki ucu keskin bir kılıca dönmüştür. Bir yönüyle ahlaki ilerlemeye yol açarken, diğer yönüyle erkeklerin alçaltıcı mülkiyet çıkarları peşinde koşmasına ve kadınlara daha çok boyun eğdirmesine yolaçtı. Bu döneme kadar toplum Engels'in inandırıcı olmayan bir biçimde açıkladığı gibi anaerkindi. Ataerkilliğe geçiş kadınlarla eşlenen erkeklerin miras soylarını güvence altına alıp mülkiyetlerini korumaya karar vermeleriyle başladı. Böylece erkekler ekonomik nedenlerden ötürü, karşı gelinmeyen baba soyluluğa ulaşmak için anaerkilliği yıktılar. Sonuç olarak Engels, aile yapısındaki en temel değişimi üretim tarzına indirgemektedir (Poster 1989:77-78). Görüldüğü gibi Engels, ne yeterli bir aile yapısı kavramı getirmiş ne de aile tarihinin doğru anahtarlarını çizmiştir. Aile örüntüsündeki değişimler tamamen üretim tarzındaki değişimlerle açıklanmıştır. Bu örüntüye uymayan hemen herşey gözden kaçmış ve atlanmıştır.

Freud'la Marx'ın bir sentezine varmaya çalışan bu temel üzerinde yeni bir aile kuramı oluşturan Wilhelm Reich, aile yapısındaki evrimi değişen ekonomik sistemleri izleyerek, Engels'in "Ailenin Özül Mülkiyetin ve Devletin Kökeni" adlı eserine psikanalitik bir ekle katkıda bulundu. O'na göre ailenin ekonomi tarafından belirlendiğini öne sürmek yeterli değildi. Cinsel bastırmanın kendisinin de açıklaması gerekiyordu. Bunu yaparken Morgan ve Bachofen'in yanı sıra zamanının en önemli antropoloğu Malinowski'den de yararlandı. Trobriand adalarında yaşayanları konu alan çalışma Malinowski'yi anaerkil ve cinsel açıdan kısıtlanmamış bir toplumun ataerkil kapitalizm öncesinde varolduğuna ikna etmişti. Engels gibi Reich'da insanın evrimini açıklayan anahtar anaerkil komünizmden ataerkil kapitalizme geçişte bulunmuştu. Malinowski'nin Trobriand çalışması, kabile şefine büyük miktarlarda mülkiyet sağlayan çeyiz dolaşımındaki değişikliklerin

ataerkilliğe geçişte kesin bir adım oluşturduklarını gösteren can alıcı bir kanıt sunmuştu. Çeyizler kabile şefine geçtiğinde şefin miras zincirinin sürmesi açısından mutlak bir önem kazanıyordu. Şef, kendi erkek varislerinden emin olmak için kadınlar üzerinde katı bir denetim uyguluyordu ve tek eşli ataerkil evlilik böylece başlamıştı. Reich'in evrimci kuramı Trobriand'ların yalnızca şefin mülkiyetinin mirasından yararlanacak olan yetişkinlerin cinsel yaşamlarını kısıtlamaları olgusuyla sağlamlaştı. Diğer çocuklar ise cinselliğin onaylandığı ve özgür olduğu anaerkil sistemde yaşıyorlardı.

Reich, kapitalizmle cinsel bastırmayı birbirine açıkça bağlayan Engels'inkinden üstün bir aile kuramı geliştirmeyi başardı.

Engels tekeşliliği ataerkillikten kurtarmak için sosyalizmin gerekliliğini savunurken, Reich tekeşliliğin kendisinin cinsel bastırmanın kaynağı olduğunu görüyordu. Erkeklerin ekonomik üstünlüklerini güvenceye almak için kurumlaşan tekeşliliğin ve onunla ilintili olumsuz cinsel ahlakın kendisi cinsel bastırmanın aracıydı. Reich tek eşliliğin ekonomik güdülerden kaynaklanarak başladığını, ancak bastırmanın bağımsız kaynağına dönüştüğünü öne sürüyordu. O'na göre "cinsel bastırmadan çıkar sağlıyan, yalnızca özel girişime dayanan toplum biçimidir ve bunu iki temel kurumunun sürekliliği için gerekli görür: ebedi tek eşli evlilik ve ataerkil aile" (Poster 1989:82).

Özetle, Reich farklı zamanlarda farklı sınıfların aile yapılarını çözümlenmeyi sağlayacak net ölçüler sunmak yerine, Engels gibi, anaerkillikten ataerkilliğe dönüşümün basitleştirilmiş bir taslağını vermiştir. Bu, yararlı olmayacak kadar basit bir geçiş taslağıydı. Başka bir deyişle; ailenin yapısal kategorilerini gereğince tanımlamadığından sınıf farklılıklarını psikolojik terimlerle açıklayamamış, aile tarihini cinsel baskı ve ataerkil otorite temelinde ayrıntısıyla dile getirememiştir.

Frankfurt Okulu'nun yöneticisi Max Horkheimer'e göre; kültürel alanlar yalnızca ekonomik olgularla açıklanamazdı. Bunun yerine insanların davranışını anlamak için aileye bakmak gerekiyordu, çünkü Horkheimer'e göre aile, bireyle toplumu birbirine bağlayan en önemli aracıydı. O'nun stratejisi Talcott Parsons'unkini çağırıştırır. Frankfurt okulunun yazılarında aile, tutucu bir toplumsallaştırma aracından pek farklı görünmez. Ancak Parsons'tan farklı olarak Horkheimer ve insanların özgürleşimine ilişkin bir kuram olarak Frankfurt okulu, ailedeki egemenlik unsuruna karşı eleştirel bir tutum içindeydiler. O'na

göre; kadınlarla çocukların umutsuzluğu, yaşamdaki her hangi bir mutluluktan yoksunluk, babanın ekonomik hegemonyasına dayanan maddi ve psişik sömürü insanlığın omuzlarına son yüzyıllarda en az eski çağlardaki kadar ağır bir yük bindirmiştir. Horkheimer için aile, çocukları sınıflı toplumu uysallıkla kabullenmeye zalimce hazırlayan bir egemenlik merkezidir. O, daha sonra ailede yok edilen doğal bir özgürlüğün varolduğunu öne sürmüştür.

Ailede özgürlüğü yikan merkezi mekanizma babanın oğulları üzerinde otoritesidir. Horkheimer ve Frankfurt okulu, aile içi ilişkilerden yalnız baba ile oğul arasındakine önem vermiştir. Bu açıdan Freud'a özgü belli bir erkekçe körlüğü sürdürmüşlerdir. Reich gibi Horkheimer'da, Freud'un anne-baba-çocuk ilişkisine bakışına ekonomik bir boyut ekledi. "Burjuva ailesindeki çocuklar dileklerin gerçekleşmesinin aslında paraya ve konuma bağlı olduğunu öğrendiler" (Poster 1989:88). Horkheimer'in genel ataerki otorite eleştirisi burjuvazinin özgül otorite ve psişik yapısını pek açıklayamamaktadır, ayrıca sınıf yapısıyla psişik yapı arasındaki bağlantıyı aydınlatma girişimi de yine Reich'inki gibi başarılı değildir.

ATAERKİLLİK KAVRAMIYLA İLGİLİ SOSYOLOJİK TARTIŞMALAR

İnsan yeniden üretimnin karakteristik ilişkisi ataerkilliktir; yani kadınların özellikle cinselliklerinin ve üretkenliklerinin erkekler tarafından kontrol edilmesidir (Mackintos 1977:122). Ataerkilliğin yaslandığı maddi taban, temel olarak erkeklerin kadın işgücü üzerindeki kontrolüdür (Hartmann 1981 b:15).

Yukardaki alıntılar feministlerin ataerkilliğe yüklediği anlamların spektrumunu göstermektedir. Evrensel olarak erkeklerin kadınlar üzerindeki baskınlığı erkeğin, kadının çocuk yetiştirme ve cinselliğini yönettiği aile ilişkileri, erkeğin kadının emeğini sömürdüğü ekonomik ilişkiler. Ne var ki, en genel kullanımı dışında ataerkilliğin anlamı konusunda bir uzlaşmazlık söz konusudur; bazı feministler ataerkilliğin bir kavram olarak kullanılmasındaki yararlılık hakkında oldukça kuşkuludurlar. Konuyla ilgili pek çok şey yazılmıştır; bu çalışmalar Barret (1980) ve Walby (1986) de oldukça ayrıntılı bir biçimde gözden geçirilmiştir.

Alıntılardan anlaşılacağı üzere ataerkilliğin tanımlanması oldukça güçtür. Bu güçlük kısmen, ataerkilliğin üretim ilişkilerinde mi, ailede mi, söylemde mi yoksa psişik yapıda mı temellendirilmesi gerektiği konusundaki uzlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Fakat erkek bas-

